

WALENTY BALUK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Formalny i materialny wymiar partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy

The Formal and Material Dimensions of the Strategic Partnership Between Poland and Ukraine

The article attempts to analyse selected formal and material dimensions of the strategic partnership between Poland and Ukraine. Formally, the level of strategic relations has been achieved due to an appropriate arrangement of treaty relations and relevant declarations. In the material dimension, however, Polish-Ukrainian relations do not fully correspond to the level of strategic partnership, which would require efforts to increase investment, improve trade, unify and integrate transmission systems, as well as to expand and improve the infrastructure of border crossings. Moreover, the potential of cooperation in defense industries is not fully exploited. The implementation of the strategic partnership formula requires completing the process of Polish-Ukrainian reconciliation and renouncing the policy of using history for political purposes. A permanent element of Polish-Ukrainian cooperation is public diplomacy, which can play an important role during deterioration of mutual inter-state relations.

Keywords: Polish-Ukrainian relations, strategic partnership, Poland and Ukraine.

W stosunkach międzynarodowych szczególny rodzaj relacji nazywamy partnerstwem strategicznym. W odróżnieniu od zobowiązań sojusznicznych partnerstwo strategiczne nie przewiduje sztywnego systemu zobowiązań w wymiarach politycznym, ekonomicznym, humanitarnym oraz w zakresie bezpieczeństwa. Szeroka definicja partnerstwa strategicznego zakłada współdziałanie dwóch lub większej liczby państw wyznających wspólny system wartości, charakteryzujących się wysokim poziomem współpracy w wytyczonych obszarach, okazujących wzajemne wsparcie na arenie międzynarodowej, w tym w okresie kryzysów i konfliktów międzynarodowych. Ponadto różnica zdań w niektórych kwestiach nie wpływa w sposób istotny na partnerstwo strategiczne. Węższe ujęcie partnerstwa strategicznego przewiduje kształtowanie relacji

na podstawie pragmatycznych zasad współpracy przy realizacji międzypaństwowych projektów w różnego rodzaju sektorach (m.in. wymiana handlowa, transport, infrastruktura, energetyka, bezpieczeństwo)¹. Realizacja formuły partnerstwa strategicznego wymaga koncepcji, która wytyczy cele i zadania oraz etapy i mechanizmy ich realizacji. Stosunki strategiczne wymagają także stworzenia efektywnie działających mechanizmów prawnych i instytucjonalnych.

W ukraińskiej literaturze przedmiotu partnerstwo strategiczne jest postrzegane także jako efektywny model współpracy międzypaństwowej. Ukraińscy badacze² zajmujący się tą problematyką nie mają zgodności co do jednolitej definicji tego pojęcia. W konsekwencji następuje rozmywanie kategorii partnerstwa strategicznego w polityce państwa ukraińskiego. W latach 1991–2014 odnotowano 19 przypadków ogłoszenia przez prezydentów i premierów Ukrainy innych państw mianem partnera strategicznego³.

W polskiej literaturze przedmiotu partnerstwem strategicznym jest określany specjalny rodzaj relacji wykraczający poza typowy dla tych państw poziom współpracy międzynarodowej z innymi państwami, łączących partnerów równouprawnionych i wyposażonych w instytucjonalne formy zdolne do jego kształtowania (R. Stemplowski). W znaczeniu formalnym partnerstwo strategiczne jest rodzajem relacji między określonymi podmiotami, które w ten sposób określają swoje stosunki. Natomiast w znaczeniu materialnym to taki rodzaj stosunków między określonymi podmiotami, które niezależnie od nazwy mają pewne przesłanki, cechy partnerstwa strategicznego⁴.

W artykule zostaną poddane analizie podstawowe założenia relacji polsko-ukraińskich w wymiarze formalnym i materialnym celem ustalenia faktycznego stanu wzajemnych relacji określanych często mianem partnerstwa

1 B. Parahons'kij, G. Âvors'ka, „*Strategične partnerstvo Ukraini*”. *Analitična zapiska*, www.niss.gov.ua/articles/600 (dostęp: 13.04.2018).

2 O. Bilorus, D. Łukjanenko, D. Kudyрко, N. Kucharśka, W. Manżoła, A. Mazaraki, T. Melnyk, B. Parachoński, W. Juchymenko, H. Jaworśka (A. Khodzhaian, *Strategic Partnership as a Form of Innerstate Cooperation*, „*Naukovij Visnik Polissâ*” 2017, vol. 11, nr 3, s. 48–53).

3 Azerbejdżan, Argentyna, Białoruś, Bułgaria, Węgry, Gruzja, Niemcy, Izrael, Kanada, Chiny, Mołdowa, Polska, Rosja, Rumunia, Słowacja, USA, Turcja, Uzbekistan, Finlandia. Dokładną analizę polityki państwa w zakresie partnerstwa strategicznego w 2000 r. przeprowadzili eksperci Ukraińskiego Centrum Studiów Ekonomicznych i Politycznych im. O. Razumkowa (V.G. Gerasimčuk, *Strategične partnerstvo: principi, instrumentarij, efektywnist*’, „*Ekonomičnij Visnik NTUU «KII»*”, <http://economy.kpi.ua/uk/node/616>; *Strategični partneri Ukraini: deklaracij ta realij*, „*Nacional'na Bezpeka i Oborona*” 2000, nr 12 (dostęp: 13.04.2018).

4 K. Bałon, *Co to jest partnerstwo strategiczne?*, „*Biuletyn. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych*” 2001, nr 34, www.pism.pl/files/?id_plik=281 (dostęp: 13.04.2018).

strategicznego. Odwołując się do początkowych etapów kształtowania się stosunków bilateralnych, autor skoncentruje uwagę przeważnie na aktualnych wydarzeniach dotyczących stosunków polsko-ukraińskich.

Partnerstwo formalne

Upadek Układu Warszawskiego oraz rozpad ZSRS zmienił geopolityczny układ sił w Europie Wschodniej. Zakończenie zimnej wojny i zmiany geopolityczne w regionie sprzyjały nawiązaniu bezpośredniej współpracy pomiędzy Polską a Ukrainą bez oglądania się na reakcję Moskwy. Polska jako pierwsze państwo uznała niepodległość Ukrainy. Państwa sąsiedzkie szybko nawiązały stosunki dyplomatyczne i podpisały *Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy*, w którym odwołano się do wspólnego dziedzictwa kulturowego Polski i Ukrainy oraz ich wkładu do cywilizacji europejskiej. Strony zadeklarowały współpracę na płaszczyźnie politycznej, ekonomicznej i kulturalnej oraz w kwestii ochrony odpowiednio ukraińskiej i polskiej mniejszości narodowych⁵.

Na początkowym etapie współpracy istotne znaczenie miało powołanie 12 stycznia 1993 r. Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów Polski i Ukrainy. Pracami Komitetu kierują szefowie jednostek podległych głowom państw, odpowiednio szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego RP oraz przewodniczący Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy⁶. W ramach prac Komitetu omawiano wiele ważnych kwestii związanych z rozwojem stosunków bilateralnych z udziałem grup ekspertów oraz przedstawicieli władzy samorządowej. Podczas jednego z takich posiedzeń 21 maja 1997 r. prezydenci Aleksander Kwaśniewski i Leonid Kuczma wydali Wspólne oświadczenie o porozumieniu i pojednaniu. Do listopada 2017 r. odbyło się XXVII posiedzeń Komitetu.

Pozytywna dynamika polsko-ukraińskich relacji doprowadziła do podpisania najpierw w marcu 1994 r. *Deklaracji o zasadach kształtowania polsko-ukraińskiego partnerstwa*, a dwa lata później (25 czerwca 1996 r.) do podpisania *Deklaracji prezydentów Polski i Ukrainy o partnerstwie strategicznym*⁷.

5 *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy z dnia 18 maja 1992 r.* (Dz.U. z dnia 20 grudnia 1993 r.).

6 Komitet działa na podstawie Statutu, a do jego składu oprócz przewodniczących wchodzi po pięciu przedstawicieli każdej ze stron (W. Staszewski, *Komitet Konsultacyjny Prezydentów Polski i Ukrainy*, „Studia i Materiały CBW UW” 2000, nr 84, s. 4 i nast.).

7 A. Drzewicki, *Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 17, s. 151 i nast.

Formuła partnerstwa strategicznego między Polską a Ukrainą była promowana przez prezydentów Kwaśniewskiego i Kuczmę oraz ich następców. W 2007 r. prezydenci Lech Kaczyński i Wiktor Juszczenko podpisali deklarację zatytułowaną *Wspólne wyzwanie – nowy wymiar partnerstwa strategicznego*. Zmiana władzy na Ukrainie w 2010 r. oraz ówczesna sytuacja polityczna sprzyjały początkowo ochłodzeniu wzajemnych relacji, natomiast polityka równoważenia wpływów rosyjskich za pomocą stosunków Ukrainy z UE prowadziła prezydenta Janukowycza do nawiązania głębszych relacji z Polską. Na początku lutego 2011 r. w trakcie jego wizyty w Polsce strony potwierdziły wzajemne przywiązanie do formuły partnerstwa strategicznego. Podpisano wówczas dużą Mapę drogową współpracy na lata 2011–2013⁸. Wymowna była także wizyta Andrzeja Dudy jako jedynego przedstawiciela tej rangi na obchodach 25-lecia niepodległości Ukrainy. 24 sierpnia 2016 r. prezydenci Polski i Ukrainy w Kijowie podpisali wspólną deklarację, w której potwierdzono strategiczną rangę wzajemnych stosunków⁹.

W dokumentach obydwu państw dotyczących polityki zagranicznej i bezpieczeństwa odnajdujemy fragmenty wskazujące na rangę wzajemnego partnerstwa. W *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP* z 2003 r. stwierdza się, że „uznając znaczenie Ukrainy dla bezpieczeństwa europejskiego oraz popierając jej europejskie aspiracje, Polska będzie starać się wypełniać realną treścią formułę strategicznego partnerstwa z tym krajem”¹⁰. Podobne sformułowanie zawarto także w kolejnej *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego* z 2007 r., uzupełniając je o stwierdzenie, że Polska będzie zabiegać o pogłębienie związków Ukrainy i Mołdowy ze strukturami euroatlantyckimi. Polska popiera również dążenia do integracji europejskiej i euroatlantyckiej, demokratycznego rozwoju Ukrainy i innych państw obszaru posowieckiego¹¹. Aktualna *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP* z 2014 r. nie wyodrębnia Ukrainy na tle państw Partnerstwa Wschodniego (PW), mowa jest w niej o wspieraniu na tym obszarze reform oraz ich ścisłym powiązaniu z UE i NATO. Spełnienie zasad demokracji i wolnego rynku powinno dawać perspektywę integracji ze strukturami

8 I. Hurak, *Relacje Polski i Ukrainy 2010–2015. Ukraiński punkt widzenia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 2, s. 185.

9 *Wspólna Deklaracja Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i Prezydenta Ukrainy przyjęta w Kijowie, 24 sierpnia 2016 r. w dniu obchodów 25. rocznicy Niepodległości Ukrainy*, www.polskieradio.pl/3c6b6793-1f61-46f4-90fd-f50673759457.file (dostęp: 13.04.2018).

10 L. Osńska, *Polskie a ukraińskie pojmowanie partnerstwa strategicznego pomiędzy Warszawą a Kijowem*, „Dialogi Polityczne” 2007, nr 8, s. 29.

11 *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007, www.msz.gov.pl/resource/7d118e04d-8f23-4128-84b9-4f426346a112 (dostęp: 13.04.2018).

europejskimi i euroatlantyckimi. Negatywny wpływ na stan bezpieczeństwa w regionie wywiera konfrontacyjna polityka Federacji Rosyjskiej, w tym konflikt z Ukrainą i aneksja Krymu, oraz brak poszanowania prawa międzynarodowego i zasady integralności terytorialnej¹².

Znowelizowana w 2014 r. *Ustawa o podstawach polityki wewnętrznej i zagranicznej Ukrainy* z 2010 r. w sposób ogólny ujmuje geograficzne priorytety zewnętrznej aktywności państwa ukraińskiego. Uwagę skoncentrowano na pogłębieniu współpracy z UE i NATO celem przygotowania państwa do członkostwa w tych organizacjach¹³. Podobne sformułowanie znalazło swoje odzwierciedlenie także w znowelizowanej *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego Ukrainy* z 2003 r. oraz Strategii bezpieczeństwa narodowego z 2015 r. W dokumentach określających politykę zagraniczną i bezpieczeństwa Ukrainy nie wymienia się partnerstwa strategicznego z Polską, podkreślono jedynie rolę i znaczenie całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Z grona partnerów strategicznych Ukrainy w dokumencie pojawia się odniesienie do *Karty partnerstwa strategicznego Ukraina–USA* (2008 r.). Ponadto ustawodawca wskazuje na znaczenie w zakresie bezpieczeństwa takich struktur współpracy, jak: Trójkąt Weimarski, Grupa Wyszehradzka, kraje GUAM (Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan, Mołdawia), Inicjatywa Środkoeuropejska bądź Organizacja Współpracy Państw Morza Czarnego¹⁴. Wzmianki o polsko-ukraińskim partnerstwie strategicznym pojawiają się w priorytetach polityki zagranicznej Ukrainy opracowanych przez resort spraw zagranicznych tego państwa.

Partnerstwo materialne

Wymiar polityczny

Przedstawiając wymiar polityczny partnerstwa strategicznego, możemy przytoczyć wypowiedź prof. Romana Kuźniara, że poza stosunkami z Niemcami i USA to zapewne w kontakty z Ukrainą polska polityka zagraniczna angażowała najwięcej energii. Decydowała o tym wysokość stawki, czyli utrzymanie geopolitycznego *status quo* w Europie Wschodniej¹⁵.

12 *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polski*, Warszawa 2014, www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf (dostęp: 13.04.2018).

13 *Zakon Ukraini pro zasadi vnutrišn'oi i zovnišn'oi politiki*, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraini” 2010, nr 40, s. 527.

14 *Strategiâ nacional'noï bezpeki Ukraini vid 6 travnâ 2015 r.*, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran14#n14> (dostęp: 13.04.2018).

15 R. Kuźniar, *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2008, s. 241.

Pod wpływem m.in. polsko-ukraińskiego partnerstwa strategicznego na przełomie XX i XXI w. Leonid Kuczma zadeklarował najpierw chęć integracji z UE, a następnie z Sojuszem Północnoatlantyckim. W wyniku wydarzeń w latach 2001–2002 (afery: Kuczmagate, Kolczuga) Ukraina znalazła się w częściowej izolacji międzynarodowej. Jednak Polska nie odwróciła się od niej¹⁶, lecz sprzyjała wejściu tego państwa do Inicjatywy Środkowoeuropejskiej, wspierała współpracę Ukrainy z państwami Grupy Wyszehradzkiej w ramach formuły V4+, zaangażowała się we współpracę z państwami GUAM. Ponadto RP wsparła Ukrainę podczas rewolucji pomarańczowej (2004 r.) i rewolucji godności (2013/2014 r.). Polska wspólnie ze Szwecją była inicjatorem powołania Partnerstwa Wschodniego, formuły współpracy posowieckich państw z Europy Wschodniej z UE na podstawie umów stowarzyszeniowych. Jednym z priorytetów polskiej prezydentury w Radzie UE (druga połowa 2011 r.) był rozwój stosunków z państwami Partnerstwa Wschodniego. Polskiej dyplomacji szczególnie zależało na tym, żeby w trakcie jej prezydentury zakończono negocjacje stowarzyszeniowe z Ukrainą, a następnie na szczycie państw PW w Warszawie podpisano traktat stowarzyszeniowy¹⁷. Polityczne zawirowania na Ukrainie (m.in. sprawa Julii Tymoszenko) uniemożliwiły osiągnięcie tego celu. Zwrot w kierunku autorytarnych form rządów przez prezydenta Janukowycza i uwięzienie liderki opozycji doprowadził do częściowej izolacji ukraińskiej głowy państwa na arenie międzynarodowej. Jednak Polska kontynuowała politykę wspierania Ukrainy na drodze jej integracji ze strukturami Zachodu. Po wejściu do UE Polska z konieczności wprowadziła wizy dla obywateli Ukrainy. Jednak dążyła do liberalizacji polityki wizowej z sąsiadem. Po przystąpieniu do strefy Schengen (2007 r.) podpisała z Ukrainą w 2008 r. umowę o małym ruchu granicznym. W czerwcu 2012 r. podpisano rządowe porozumienie o zniesieniu opłat za wydawanie wiz krajowych. Ponadto Polska wspierała proces zniesienia przez UE obowiązku wizowego wobec obywateli Ukrainy.

Strona Polska wyraźnie wsparła Ukrainę w konflikcie rosyjsko-ukraińskim, uznała Rosję za stronę konfliktu oraz potępiła pogwałcenie prawa międzynarodowego, czym była aneksja Krymu. Polska poparła i popiera, mimo

16 R. Rozbicka, *Stosunki polsko-ukraińskie w publikacjach prasowych „Gazety Wyborczej” i „Rzeczpospolitej” w latach 1993–2005. Ukraińska droga do NATO*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, nr 2, s. 88 i nast.

17 *Przewodnictwo Polski w Radzie Unii Europejskiej. Raport końcowy z przygotowania i sprawowania prezydentury*, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/prezydencja/Raport_koncowy.pdf (dostęp: 13.04.2018).

strat w handlu zagranicznym, sankcje nałożone na Rosję z powodu aneksji Krymu i wspierania bojówkarzy na Donbasie. Jednak mimo zaangażowania ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego w uregulowanie konfliktu na początkowym jego etapie Polski nie zaproszono do formatu normandzkiego. Zdaniem Jacka Saryusz-Wolskiego „Ukraina nie powinna w ogóle siadać do stołu rozmów bez udziału Warszawy”¹⁸.

Mimo sprzyjających warunków do pogłębiania wzajemnych relacji na drodze do intensyfikacji współpracy pojawiło się wiele problemów natury historycznej i politycznej. W 2014 r. na Ukrainie władza znalazła się w rękach ugrupowań proeuropejskich, a w Polsce rok później wybory prezydenckie i parlamentarne wygrała partia Prawo i Sprawiedliwość (PiS), deklarująca prowadzenie aktywnej polityki w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym wspierania państw Partnerstwa Wschodniego. Jednak uwarunkowania wewnętrzne (m.in. wzrost nacjonalizmu i znaczenia polityki historycznej) i międzynarodowe (rosyjska wojna hybrydowa i informacyjna, kryzys migracyjny w UE) w Polsce i na Ukrainie znacząco wpłynęły na obniżenie dynamiki wzajemnych stosunków politycznych. Próby gloryfikacji OUN-UPA na Ukrainie¹⁹ doprowadziły do reakcji polskiego Sejmu, który podjął *Uchwałę w sprawie oddania holdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II RP w latach 1943–1945*²⁰. W odpowiedzi Rada Najwyższa zaproponowała projekt Uchwały o upamiętnieniu ofiar ludobójstwa dokonanego przez państwo polskie na Ukraincach w latach 1919–1951²¹. Jednak ograniczyła się do uchwalenia odezwy, w której odwołano się do procesu polsko-ukraińskiego pojednania²² oraz wezwano stronę

18 Zob. *Polityka zagraniczna*, www.saryusz-wolski.pl/pl/themes/theme/53/Polityka-Zagraniczna (dostęp: 13.04.2018).

19 A. Rybak, *Ustawy dekomunizacyjne na Ukrainie*, „Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne” 2016, nr 2, s. 29–42.

20 *Uchwała Sejmu w sprawie oddania holdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II RP w latach 1943–1945*, www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=2D76E3019FA691C3C1257FF800303676 (dostęp: 13.04.2018).

21 *Projekt postanowi VR pro všanuvannâ pam'âti žertv genocidu, včinenogo Pol'skou deržavou šodo ukraiŋciv u 1919–1951 rokah*, http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/DH3V800A.html (dostęp: 13.04.2018).

22 *Deklaracji prezydentów Ukrainy i Polski z 21 maja 1997 r.; Deklaracji parlamentów Ukrainy i Polski z okazji 60-tej rocznicy Tragedii Wołyńskiej z 10 lipca 2003 r.; Wspólnego oświadczenia prezydentów Ukrainy i Polski w sprawie pojednania z okazji 60. rocznicy Tragedii Wołyńskiej z 11 lipca 2003 r.; Listu Episkopatu Kościoła greckokatolickiego na Ukrainie i Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce z okazji aktu wzajemnego przebaczenia i pojednania z 2005 r.; Wspólnego oświadczenia prezydentów Ukrainy*

polską do wspólnego upamiętniania tragedii²³. W październiku 2016 r. parlamentom dwóch państw udało się opracować i uchwalić wspólną *Deklarację Pamięci i Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy*²⁴, wyrażając m.in. hołd ofiarom komunizmu i nazizmu, uznanie dla walki polskich i ukraińskich sił opozycji antykomunistycznej. Ponadto podkreślano także potrzebę intensyfikacji bezstronnych badań historycznych.

Nie zakończyło to sporów historycznych na linii Warszawa–Kijów. W wywiadzie dla „Gazety Polskiej” w lutym 2017 r. Jarosław Kaczyński przyznał, że w rozmowie z prezydentem Petrem Poroszenką powiedział wprost: „Ukraina z Banderą do Europy nie wejdzie”²⁵. Kilka miesięcy później podobne stanowisko zaprezentował minister spraw zagranicznych RP Witold Waszczykowski: „Współpraca gospodarcza nie wygląda niestety najlepiej. A najgorzej jest oczywiście w kwestiach historycznych. Nasz przekaz jest bardzo jasny: z Banderą do Europy nie wejdziecie”²⁶. Ponadto minister upomniał się o prawa mniejszości polskiej, w tym zwrot niektórych budynków sakralnych Kościołowi rzymskokatolickiemu. Z kolei prezydent Andrzej Duda zapelował do prezydenta Ukrainy o wyeliminowanie z ukraińskiej polityki ludzi o antypolskich poglądach²⁷. Strona ukraińska odpowiedziała wydaniem oświadczenia MSZ, podkreślając, że na Ukrainie nie ma antypolskich nastrojów, a większość Ukraińców mimo różnic w ocenie wydarzeń historycznych ma pozytywny stosunek do Polski. Resort spraw zagranicznych odwołał się

i Polski z okazji 60. rocznicy Akcji Wisła z 27 kwietnia 2007 r.; *Wspólnej deklaracji Kościoła greckokatolickiego na Ukrainie i Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce z okazji 70. rocznicy zbrodni na Wołyniu* z 28 czerwca 2013 r.

23 *Zaâva Verhovnoi Radi Ukraini u zv'âzku z uhvalennâm Senatom i Sejmom Respubliki Pol'sha postanov vid 7 lipnâ 2016 roku ta 22 lipnâ 2016 roku šodo ocinki pol's'ko-ukraïns'kogo konfliktu v roki Drugoi svitovoi vijni*, w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511 (dostęp: 13.04.2018).

24 *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 października 2016 r., Deklaracja Pamięci Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy*, Monitor Polski, 28.10.2016, poz. 1016.

25 *Kaczyński do Ukraińców: Z Banderą do Europy nie wejdziecie*, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114871,21345537,kaczynski-o-wejsciu-ukrainy-do-ue-z-bandera-do-europy-nie.html> (dostęp: 13.04.2018).

26 *„Z Banderą do Europy nie wejdziecie”. Ostra reakcja Ukrainy na słowa Waszczykowskiego*, www.polskatimes.pl/fakty/polityka/a/z-bandera-do-europy-nie-wejdziecie-ostra-reakcja-ukrainy-na-slowa-waszczykowskiego,12249999 (dostęp: 13.04.2018).

27 *Prezydent Duda o ukraińskich politykach, którzy mają antypolskie poglądy: Nie powinni zajmować ważnych miejsc*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/561988,prezydent-oczekuje-od-wladz-ukrainy-ze-nie-bedzie-miejsca-w-polityce-dla-ludzi-o-pogladach-antypolskich.html> (dostęp: 13.04.2018).

także do wzajemnej wrażliwości historycznej oraz modelu pojednania „przebaczymy i prosimy o przebaczenie”²⁸. Jednak nie ustosunkowano się do kwestii wstrzymania przez ukraiński IPN ekshumacji ofiar zbrodni na Wołyniu oraz do uzależnienia wznowienia prac od legalizacji na terytorium Polski pomników poświęconych żołnierzom UPA²⁹. Strona ukraińska w ramach proponowanej wrażliwości historycznej powinna rozumieć, że dla strony polskiej jest to warunek nie do przyjęcia. W ramach zasady wzajemności ukraiński IPN może domagać się np. prowadzenia ekshumacji ofiar akcji odwetowych³⁰.

Pogorszeniu wzajemnych relacji powinna zapobiec pragmatyczna polityka stron zdolnych do wypracowania formuły w zakresie rozwiązywania trudnych spraw. Przykładem mogą służyć polsko-ukraińskie konsultacje w sprawie szkolnictwa mniejszości narodowych na Ukrainie oraz zwołanie przez głowy państw Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów Polski i Ukrainy³¹. Wyjściem z zastoju we wzajemnych relacjach miało być opracowanie Mapy drogowej polsko-ukraińskiego pojednania, skierowanej na przezwyciężenie problemów historycznych i wzmocnienie strategicznego partnerstwa³². Dokument jeszcze nie powstał, a różnice w ocenie wydarzeń historycznych znacząco utrudniają rozwój stosunków bilateralnych, szczególnie w ramach formuły partnerstwa strategicznego. Nie można wykluczyć także wpływu na ten proces czynnika zewnętrznego (rosyjskiego), zainteresowanego destabilizacją i osłabieniem pozycji znaczących państw w regionie Europy Środkowo-Wschodniej w myśl zasady dziel i rządź³³. Zachowanie wysokiego poziomu polsko-ukraińskich relacji na szczeblu politycznym wy-

28 Komentarz MZS Ukraini šodo vislovlŭvan’ Glavi MZS Respubliki Pol’sha V. Vašikovs’kogo, <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/60880-komentar-mzs-ukrajini-stosovno-vislovy-uvany-glavi-mzs-respubliki-polysgha-vvashhikovsykogo> (dostęp: 13.04.2018).

29 *Ukraina blokuje prace IPN na jej terytorium*, www.polskieradio.pl/130/5925/Artykul/1780251,Ukraina-blokuje-prace-IPN-na-jej-terytorium (dostęp: 13.04.2018).

30 Na ten temat patrz: I. Hałagida, *Ukraińskie straty osobowe w dystrykcie lubelskim (październik 1939 – lipiec 1944) – wstępna analiza materiału statystycznego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, vol. 29, nr 1, s. 354–411; M. Zajączkowski, *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział – Instytut Studiów Politycznych PAN, Lublin–Warszawa 2015.

31 Ū. Pančenko, *Vijna navkolo mogil: šo zavažaê Kiêvu v dialozi z Varšavoŭ*, www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/20/7073869 (dostęp: 13.04.2018).

32 W Kijowie omówiono projekt Mapy drogowej pojednania polsko-ukraińskiego, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1034456,w-kijowie-omowiono-projekt-mapy-drogowej-pojednania-polsko-ukrainskiego.html (dostęp: 13.04.2018).

33 Na to wskazują m.in. atak na Konsulat RP w Łucku oraz dewastacja polskich pomników na Ukrainie przez osoby inspirowane przez wywiad rosyjski.

maga zmarginalizowania wpływów integralnego nacjonalizmu na Ukrainie³⁴ i neoendeckich w Polsce oraz zaniechania polityki instrumentalnego wykorzystywania historii do realizacji bieżących celów politycznych.

Zniecierpliwienie strony polskiej bierną postawą Ukrainy w kwestii partnerstwa materialnego jest zrozumiałe, natomiast podejmowane działania służby dyplomatycznej RP budzą pewne zastrzeżenia. Polityka sankcji ogłoszona przez ministra Witolda Waszczykowskiego nie jest dobrym rozwiązaniem problemów w relacjach polsko-ukraińskich. Z kolei w publicznych wypowiedziach niektórzy pracownicy resortu spraw zagranicznych proponują nawet odejście od podstawowych założeń koncepcji polskiej polityki wschodniej wypracowanych przez Józefa Piłsudskiego i Jerzego Giedroycia, co do których po okresie przełomu polskie elity osiągnęły względny konsensus. Szef

34 Ukraiński politolog i polityk Mykoła Tomenko do najbardziej znanych postaci integralnego nacjonalizmu ukraińskiego zaliczył: M. Michnowskiego, D. Doncowa, M. Sciborskiego, S. Banderę i J. Stečko, natomiast do podstawowych postulatów: państwo narodowe, dyktatura narodowa (etap przejściowy), naród (nacja) w ujęciu etnicznym, przewodnia rola elity nacjonalistycznej, naród (nacja) – najwyższa wartość. Na Ukrainie określenie nacjonalizm nie ma jednoznacznie negatywnych konotacji. Najczęściej wyodrębnia się dwa kierunki ukraińskiego nacjonalizmu: demokratyczny – umiarkowany, i integralny – skrajny, propagujący rewolucję narodową. Apologetą integralnego nacjonalizmu ukraińskiego była Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), natomiast po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości kontynuatorami tego nurtu były m.in. takie partie, jak: Ukraińskie Zjednoczenie Narodowe (UNA-UNSO), Kongres Ukraińskich Nacjonalistów, Zjednoczenie „Swoboda” i Prawy Sektor. Reprezentanci w/w ugrupowań zasiadali bądź zasiadają w Radzie Najwyższej Ukrainy, natomiast samodzielnie próg wyborczy przekroczyła jedynie „Swoboda” w 2012 r., współtworząc rząd Arsenija Jaceniuka w 2014 r. podczas rewolucji godności. Mimo niewielkich wpływów politycznych zwolennicy tego nurtu ideologicznego próbują odgrywać znaczącą rolę w procesie kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej i historycznej, wpływając m.in. na postrzeganie we współczesnej Ukrainie OUN nie jako organizacji politycznej o określonym zabarwieniu ideologicznym, lecz jako wyłącznie ruchu społeczno-politycznego reprezentującego cały naród ukraiński w walce o niepodległość. Przejawem tego typu myślenia jest wyodrębnienie w pakiecie ustaw dekomunizacyjnych OUN oraz zakwalifikowania do kategorii inni wielu ugrupowań politycznych, w tym Ukraińskiej Partii Narodowo-Demokratycznej bądź Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego. Ponadto barwy polityczne OUN-B czerwono-czarną flagę, wykorzystywane także przez UPA, w wielu obwodach i miejscowościach przyrównuje się do barw narodowych, wywieszając na urzędach i budynkach użyteczności publicznej. Rady wielu ukraińskich miast podjęły decyzje reglamentujące jej wykorzystanie w okresie świąt państwowych i narodowych: Lwowa, Iwano-Frankiwska, Tarnopola, Kowla, Jaworowa i inne. Praktyka ta może doprowadzić do utrwalenia i pogłębienia podziałów regionalnych. Wspólnym mianownikiem procesów narodotwórczych i państwowotwórczych powinna pozostawać narodowa flaga niebiesko-żółta (zob. M. Tomenko, *Ukraiń'ska perspektywa: istoriko-politologični pidstavi sučasnoji političnoji cstrategii*, Kiïv 1995, s. 10; W. Baluk, *Wybory parlamentarne i przetargi koalicyjne na Ukrainie w 2014 roku*, „Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne” 2015, vol. 2, nr 1, s. 125–150).

gabinetu politycznego polskiego MSZ Jan Parys w trakcie spotkania prawicowego klubu dyskusyjnego (9 grudnia 2017 r.) powiedział, że „silna i niepodległa Ukraina jest ważna dla Polski, natomiast to nie jest tak, że istnienie Ukrainy jest niezbędnym warunkiem istnienia wolnej Polski. [...] Polska bez Ukrainy sobie znakomicie poradzi”³⁵. Wdrożenie tych zapowiedzi będzie oznaczało redefinicję polskiej racji stanu na kierunku wschodnim, sformułowanej swego czasu przez Piłsudskiego w określeniu „nie ma wolnej Polski bez niepodległej Ukrainy”. W *exposé* 12 grudnia 2017 r. nowy premier Mateusz Morawiecki zapowiedział powrót do realnego partnerstwa strategicznego z państwami Europy Wschodniej, w tym z Ukrainą, Litwą i Gruzją³⁶.

Strona ukraińska szczególnie w warunkach wojny hybrydowej z Rosją nie powinna kształtować bilateralnych relacji z Polską pod wpływem swojego IPN. Na początku kwietnia 2017 r. Wołodimir Wiatrowycz, przewodniczący ukraińskiego IPN, wstrzymał ekshumacje polskich ofiar na Wołyniu, żądając legalizacji i odbudowy ukraińskich miejsc pamięci w Polsce. W odpowiedzi MSZ Polski oświadczyło, iż powyższa decyzja stoi w sprzeczności ze strategicznym partnerstwem polsko-ukraińskim. W uregulowanie sytuacji kryzysowej zaangażowały się głowy państw, które patronowały spotkaniu w ramach Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów Polski i Ukrainy w Krakowie (17 listopada 2017 r.). Strony potwierdziły kontynuację relacji w duchu partnerstwa strategicznego oraz zadeklarowały gotowość poszukiwania rozwiązań w kwestiach spornych zadowalających obydwie strony³⁷.

Wymiar ekonomiczny

Wymiana handlowa. Współpraca polityczna wpływała na pozytywną dynamikę wymiany handlowej między państwami. Według polskich danych wymiana handlowa w 2001 r. wyniosła ponad 1,4 mld USD, w tym na import do Ukrainy przypadało 1 mld USD kwoty, a na ukraiński eksport do Polski ponad 400 mln USD. W 2004 r. wysokość wymiany została podwojona,

35 Jan Parys (szef gabinetu politycznego MSZ) – o polityce wschodniej (Klub Ronina), http://fakty.interia.pl/swiat/news-wazny-urzednik-msz-istnienie-ukrainy-nie-jest-niezbodne-dla-.nId,2475645#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=firefox (dostęp: 13.04.2018).

36 *Zapowiadana polityka zagraniczna Morawieckiego*, www.tvn24.pl/polska-i-swiat,33,m/polska-i-swiat-polityka-zagraniczna-w-expose-premiera-morawieckiego,798131.html (dostęp: 13.04.2018).

37 Ministrowie Krzysztof Szczerski i Kostiantyn Jelisejew spotkali się w Krakowie, www.prezydent.pl/kancelaria/aktywnosc-ministrow/art,991,spotkanie-ministrow-szczerskiego-i-jelisejewa.html (dostęp: 13.04.2018).

i osiągnęła pułap powyżej 3 mld USD. Polska zachowała korzystny dla siebie bilans wymiany. Import z Ukrainy wynosił 1 mld USD, a polski eksport do tego państwa osiągnął kwotę ponad 2 mld USD. Po rewolucji pomarańczowej wymiana zwiększyła się o kolejne 600 mln USD³⁸. Przed światowym kryzysem finansowym, którego skutki dotkliwie odczuła Ukraina, w 2008 r. wymiana handlowa osiągnęła wynik 6,5 mld USD. Ukraina miała wówczas największe ujemne saldo wymiany handlowej –1,8 mld USD. W latach 2004–2015 Polska utrzymywała dodatnie saldo wymiany z Ukrainą, poza 2007 r., kiedy to ukraiński eksport przewyższał import o 1,2 mld USD³⁹.

Tabela 1. Wymiana handlowa między Polską a Ukrainą w latach 2010–2014

Rok	Dane Polski			Dane Ukrainy		
	Import do Ukrainy (mln USD)	Eksport do Polski (mln USD)	Wymiana handlowa (mln USD)	Import do Ukrainy (mln USD)	Eksport do Polski (mln USD)	Wymiana handlowa (mln USD)
2010	3 939,8	1 827,5	5 767,3	2 788,8	1 787,2	4 576,0
2011	4 457,7	2 642,3	7 100,0	3 183,3	2 794,1	5 977,4
2012	5 377,6	2 591,6	7 969,2	3 567,1	2 576,2	6 143,3
2013	5 908,0	2 290,0	8 198,0	4 068,7	2 547,8	6 616,5
2014	3 865,6	2 094,1	5 959,7	3 067,4	2 645,0	5 712,4

Źródło: http://ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_z_ukr/ukr/7400.html.

Według danych strony ukraińskiej w 2015 r. wymiana handlowa między państwami wynosiła 4,3 mld USD, w tym ukraiński eksport stanowił 1,9 mld USD (5,2% w całości eksportu), a import z Polski wynosił 2,3 mld USD (6,3% całości importu). Według danych Służby Statystycznej Ukrainy w 2016 r. eksport polskich towarów wzrósł o 15,9%, natomiast import ukraińskich towarów do Polski o 11,3%. Polska została trzecim partnerem eksportowym Ukrainy z 6,1% udziałem w ukraińskim eksporcie, natomiast wśród najważniejszych partnerów importowych Polska znalazła się na piątym miejscu z 6,9% udziałem w ukraińskim imporcie⁴⁰. Polska ma istotne znaczenie dla ukraińskich

38 N. Buglaj, *Pol's'ko-ukraïns'ki istorični vzaëmini (1999–2005)*, „Naukovij visnik MNU imeni V.O. Suhomlins'kogo. Īstorični nauki” 2016, nr 1, s. 56.

39 N. Čorna, *Ukraiïns'ko-pol's'ke ekonomične spivrobotnictvo*, „Zovnišna Torgivlâ: Ekonomika, Finansy, Pravo” 2016, nr 2, s. 31–39.

40 *Wymiana handlowa obwodów Ukrainy z Polską w 2016 r.*, <https://ukraine.trade.gov.pl/ukraina/wymiana-handlowa/232101.wymiana-handlowa-obwodow-ukrainy-z-polskaw-2016-r-.html> (dostęp: 13.04.2018).

eksporterów z takich obwodów, jak: tarnopolski (55% udziału), wołyński (20,8%), lwowski (24%), rówieński (17,5%), żytomierski (11,1%) i lugański (11,7%). Odbiorcami polskiej produkcji na Ukrainie są obwody: tarnopolski (47,8%), lwowski (27%), rówieński (17,9%), iwanofrankowski (13,9%), żytomierski (12,9%), czerniowiecki (12,9%) i chmielnicki (11,3%)⁴¹. Konflikt rosyjsko-ukraiński i wewnętrzny kryzys ekonomiczny na Ukrainie spowodowały spadek wzajemnej wymiany. Stopniowo państwa zaczęły odrabiać straty, a w pierwszym półroczu 2017 r. osiągnięto lepsze wskaźniki w tym samym okresie 2013 r. W okresie styczeń–czerwiec 2017 r. polski eksport wynosił ponad 2,4 mld USD (wzrost o 40,9% w stosunku do roku poprzedniego), natomiast import stanowił ponad 1,2 mld USD (wzrost o 26%)⁴².

Struktura polskiego eksportu (dane styczeń–październik 2016 r.): wyroby przemysłu elektromaszynowego (30,8%), przemysł chemiczny (22,3%), produkty rolno-spożywcze (9,6%), wyroby metalurgiczne (8,4%), przemysł lekki (8,2%), produkty mineralne (7,3%). Z Ukrainy do Polski sprzedawano przeważnie: wyroby metalurgiczne (26,4%), artykuły rolno-spożywcze (24,3%), produkty mineralne (19,4%), wyroby drzewno-papiernicze (13,7%), artykuły przemysłu elektromaszynowego (6,4%)⁴³. Wymianę handlową między Polską a Ukrainą cechuje względna stałość struktury towarowej, w której co roku zmienia się procentowy udział poszczególnych sektorów gospodarki.

Wejście Polski do UE wymusiło dostosowanie się do standardów europejskich. Optymalizacja oraz pełne wykorzystanie możliwości polsko-ukraińskiej współpracy ekonomicznej wymaga w pierwszej kolejności od Ukrainy rozwiązania wielu problemów związanych z deoligarchizacją systemu ekonomicznego (demonopolizacją i wprowadzeniem przejrzystych reguł gry), walki z korupcją oraz należytej ochrony prawnej dla inwestorów i biznesmenów zagranicznych (wymaga to m.in. reformy systemu sądownictwa).

Inwestycje Polski na Ukrainie stanem na koniec 2014 r. wynosiły ponad 821 mln USD. Najwięcej środków ulokowano w przemyśle 280 mln USD, w tym w przemyśle przetwórczym 277 mln USD, a także w działalności finansowej i ubezpieczeniowej ponad 367 mln USD. Wartość ukraińskich inwestycji w Polsce jest szacowana stanem na koniec 2013 r. na kwotę ponad

41 *Ibidem*.

42 *Eksport na Ukrainę w rozkwicie?*, www.egospodarka.pl/art/galeria/144131,Eksport-na-Ukraine-w-rozkwiecie,2,39,1.html (dostęp: 13.04.2018).

43 Informator ekonomiczny Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, www.informator-ekonomiczny.msz.gov.pl/europa/ukraina.

217 mln USD⁴⁴. W styczniu 2016 r. polskie inwestycje na Ukrainie plasowały się na poziomie 785,9 mln USD, odnotowując niewielką tendencję spadkową w porównaniu do poziomu 917 mln USD ze stycznia 2013 r.⁴⁵ Trudne i nie zawsze przejrzyste warunki działalności na rynku ukraińskim powstrzymują większy napływ polskich inwestycji.

Partnerstwo energetyczne jako potencjalny obszar strategicznego partnerstwa Polski i Ukrainy jest ważnym elementem nie tylko bilateralnych relacji, lecz także istotnie wpływa na bezpieczeństwo energetyczne państw oraz sytuację geopolityczną. Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko zaapelował o budowanie wspólnego polsko-ukraińskiego sojuszu energetycznego. Obydwa państwa cechuje zbyt duża zależność od dostaw rosyjskich surowców energetycznych⁴⁶. Stosunki energetyczne z Rosją utrudnia tzw. polityka rurociągów prowadzona przez Kreml. W tej materii pamiętamy o projektach „Odessa–Brody–Gdańsk” bądź o geście solidarności z Ukrainą wicepremiera Janusza Steinhoffa, który w imieniu Polski nie zgodził się na budowę przez Rosję nowego gazociągu prowadzącego na południe Polski i do Słowacji z pominięciem ukraińskiego systemu rurociągów tranzytowych⁴⁷. Podjęcie takiej decyzji zaważyło na budowie II nitki Gazociągu Jamalskiego.

Polska i Ukraina solidarnie opowiadają się przeciwko budowie Gazociągu Północnego (Nord Stream), szczególnie II nitki linii przesyłowej. Zrealizowanie tego projektu pozwoli Rosji na pominięcie państw tranzytowych (m.in. Polski

44 *Ibidem*.

45 *Ukraina. Przewodnik po rynku*, Ambasada RP w Kijowie 2016, s. 96–100.

46 Niepodległa Ukraina była uzależniona od dostaw surowców energetycznych z Rosji, będąc jednym z kluczowych klientów Gazpromu. Z kolei rosyjski monopolista korzystał z ukraińskiego systemu gazociągów tranzytowych, co dawało władzom ukraińskim możliwość częściowego równoważenia wpływów energetycznych Rosji. W 2003 r. udział ukraińskich gazociągów w transzycie rosyjskiego gazu do Europy wynosił 89%. Począwszy od 2006 r. Rosja systematycznie zmniejszała tranzyt surowca przez terytorium Ukrainy, osiągając w latach 2009–2011 poziom 62%. Eksploatacja gazociągu Nord Stream I pozwoliła Rosji na zmniejszenie tego wskaźnika do 47% (2013 r.). Po rozpadzie ZSRS Ukraina sprowadzała z Rosji około 70 mld m³ gazu. W latach 2005–2006 pozostawała największym odbiorcą rosyjskiego gazu (59 mld m³). Konflikt rosyjsko-ukraiński oraz wstrzymanie przez Gazprom dostaw na Ukrainę w czerwcu 2014 r. wymusił reformę sektora energetycznego. Przy pomocy UE oraz wsparciu międzynarodowych instytucji finansowych Kijów w latach 2016–2017 całkowicie zaprzestał dostaw gazu z Rosji, pokrywając zapotrzebowanie wydobyciem krajowym i importem z Zachodu. W 2017 r. systemem gazociągów ze Słowacji, Węgier i Polski na Ukrainę sprowadzono 14,1 mld m³ gazu. (S. Kardaś, T. Iwański, *Od wasalizacji do emancypacji. Rewizja modelu ukraińsko-rosyjskiej współpracy gazowej*, Komentarz OSW, 07.03.2018; B. Bieliszcuk i in., *Energia i obronność w regionie nordycko-baltyckim*, Raport PISM, Warszawa 2018, s. 10–18).

47 *Gazociąg – tak, ale bez szkody dla sąsiadów*, „Rzeczpospolita”, 22 VII 2000.

i Ukrainy) oraz osiągnięcie celów geopolitycznych. 24 sierpnia 2016 r. w trakcie wizyty prezydenta Dudy w Kijowie głowa państwa ukraińskiego podziękowała Polsce za stanowisko konsekwentnego sprzeciwu w sprawie budowy Nord Stream 2 i Tureckiego Potoku, co pozwoli zapobiec szantażowi energetycznemu ze strony Federacji Rosyjskiej⁴⁸. Podczas spotkania w Charkowie w grudniu 2017 r. prezydenci po raz kolejny oświadczyli, że budowa Nord Stream 2 zagraża bezpieczeństwu energetycznemu nie tylko Polski i Ukrainy, ale także całej Europy⁴⁹.

Przejawem solidarności energetycznej była decyzja rządu ukraińskiego z połowy 2015 r. o udzieleniu Polsce pomocy w związku z kryzysem energetycznym. Borykająca się z problemami energetycznymi Ukraina postanowiła sprzedać zachodniemu sąsiadowi 200 MW prądu⁵⁰. Z kolei na początku 2018 r., kiedy Rosja ponownie sięgnęła po broń energetyczną, zmniejszając ciśnienie gazu w ukraińskim systemie tranzytowym i poważnie zakłócając jego funkcjonowanie, PGNiG zgodził się na awaryjne dostawy gazu na Ukrainę⁵¹. Należy podkreślić, że polska firma konsekwentnie zwiększa swoją obecność na rynku ukraińskim. W 2017 r. ERU Trading we współpracy z PGNiG dostarczyło 218 mln m³ gazu do ukraińskiego operatora sieci przesyłowych i magazynów Ukrtransgaz⁵². Znaczenie Polski w kontekście dywersyfikacji dostaw źródeł energii dla Ukrainy wzrośnie wraz z rozbudową terminalu LNG w Świnoujściu oraz zbudowaniu gazociągu BalticPipe⁵³.

Polska importuje prąd z Niemiec, Szwecji i Ukrainy. W obawie przed tańszym prądem z Ukrainy Polska nie dąży do zwiększenia jego dostaw. Ponadto kolejnym problemem jest brak synchronizacji systemów elektroenergetycznych obu państw. Polski system jest zestrojony z systemem

48 *Andrzej Duda w Kijowie z okazji 25. rocznicy niepodległości Ukrainy*, www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,101,prezydent-na-uroczystosciach-z-okazji-25-rocznicy-uchwalenia-aktu-niepodleglosci-ukrainy.html (dostęp: 13.04.2018).

49 *Negocjacje Prezydentów Ukrainy i Polski w Charkowie*, poland.mfa.gov.ua/pl/press-center/news/61878-u-kharkovi-vidbulisya-peregovori-prezident-ukrajini-petro-poroshenko-ta-prezidenta-respubliki-polyshha-andzheja-dudi (dostęp: 13.04.2018).

50 <http://innpoland.pl/119763,masz-prad-podziekuj-ukrainie-chociaz-tocza-wojne-i-sa-w-kryzysie-dostarcza-energie-do-polski-skad-ten-absurd> (dostęp: 13.04.2018).

51 Gazprom zaczyna wojnę z Ukrainą po przegranej w arbitrażu o dostawy gazu. Ukrainie pomaga tylko PGNiG, <http://wyborcza.pl/7,155287,23093289,pgnig-wysyla-w-trybie-pilnym-gaz-na-ukrainie.html> (dostęp: 13.04.2018).

52 *Coraz więcej PGNiG na Ukrainie*. „Pomoc równie ważna jak dostawy broni”, www.energetyka24.com/coraz-wiecej-pgnig-na-ukrainie-pomoc-rownie-wazna-jak-dostawy-bronikomentarz (dostęp: 13.04.2018).

53 B. Bielińczuk i in., *Energia i obronność w regionie nordycko-baltyckim*, Raport PISM, Warszawa 2018.

zachodnioeuropejskim, natomiast ukraiński współpracuje z siecią przesyłową łączącą wszystkie kraje byłego ZSRS. W 2014 r. Ukraina przystąpiła do analizy możliwości rozbudowy sieci energetycznych najwyższych napięć Chmielnicki–Rzeszów (750 kV). Zbudowana w latach 80. i niewykorzystywana od 1992 r. sieć wymaga gruntownej przebudowy. Polsko-ukraińska współpraca w tym sektorze pomoże Ukrainie nie tylko w rozbudowie i modernizacji elektrowni atomowej w Chmielnickim, lecz także w dostosowaniu się do standardów unijnych⁵⁴.

Na początku 2015 r. rząd Ewy Kopacz zapowiedział przyznanie Ukrainie kredytu w wysokości 100 mln euro celem przystosowania ukraińskich elektrociepłowni pod węgiel z Polski. Ukraina nie skorzystała z tej propozycji, a pieniądze zostały skierowane na modernizację infrastruktury granicznej. Podjęto także decyzję o konsultacjach w sprawie modernizacji ukraińskich elektrociepłowni celem uniezależnienia się Ukrainy od antracytu z Rosji i z terenów okupowanych przez tzw. separatystów. Jednak interesy ukraińskich oligarchów w sektorze energetycznym uniemożliwiły realizację tych planów, korzystnych dla bezpieczeństwa energetycznego obydwu państw. Wprowadzona przez Ukrainę formuła „Rotterdam Plus” *de facto* sprzyjała zachowaniu geografii dotychczasowych dostaw, powodując jednocześnie wzrost cen węgla (średnio o 40 USD za tonę). Koszt modernizacji ukraińskich elektrociepłowni nie jest duży i wynosi około 530 mln euro. Polska została zaproszona do udziału w prywatyzacji wystawionych na sprzedaż ukraińskich elektrociepłowni⁵⁵. Minister energetyki Ukrainy zaproponował nawet przywiązanie cen węgla do giełdy warszawskiej, zapominając o wysokiej cenie wydobycia polskiego surowca. Na początku 2017 r. Państwowa Spółka Energetyczna „Centrenerho” zapowiedziała zakup 700 tys. ton węgla u mało znanej gruzińskiej firmy, która wygrała rywalizację z polską firmą I-Coal. Różnica w cenie wynosiła zaledwie 1000 hrywien. Mimo pewnych trudności z dotarciem na rynek ukraiński, kopalnia Bogdanka w 2016 r. sprzedała na Ukrainę 150 tys. ton węgla.

Podczas pobytu polskiej premier w Kijowie w 2015 r. opinię publiczną poinformowano o potrzebie przywrócenia prac Polsko-Ukraińskiej Międzyrządowej Komisji ds. Współpracy Gospodarczej oraz podpisania

54 R. Bojanowicz, *Polsko-ukraiński sojusz energetyczny: co stoi na drodze?*, <http://biznesalert.pl/bojanowicz-polsko-ukrainski-sojusz-energetyczny-stoi-drodze> (dostęp: 13.04.2018).

55 *Węgiel z Polski na Ukrainę*, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/kraj/wegiel-z-polski-na-ukraine/fpf1np> (dostęp: 13.04.2018).

memorandum dotyczącego zasad współpracy nad studium wykonalności interkonektora gazowego między firmami Gaz-System oraz Ukrtranshaz. Budowa miała być finansowana ze środków komercyjnych oraz europejskich⁵⁶. Zgodnie z planowanym połączeniem gazowym o długości 112 km między Polską a Ukrainą zakłada się budowę nowego gazociągu między węzłami Hermanowice (Polska) i BlicheVolysia (Ukraina)⁵⁷. Zakończenie inwestycji jest planowane na 2019/2020 r., wówczas przepustowość systemów przesyłowych wzrośnie do 5 mld m³ z możliwością rozbudowy do 8 mld m³ rocznie⁵⁸.

Zintegrowanie systemów energetycznych, szlaków komunikacyjnych (kolejowych, kolejowych i lotniczych), budowa korytarzy transportowych i przesyłowych pozytywnie wpłynie na rozwój partnerstwa strategicznego oraz wielowymiarowe bezpieczeństwo państw.

Partnerstwo broni w relacjach polsko-ukraińskich jest mierzone funkcjonowaniem w latach 2000–2010 batalionu sił pokojowych POLUKRBAT-u, który pełnił służbę w Kosowie w ramach misji Kosovo Force (KFOR). W 2009 r. podpisano listy intencyjne, a we wrześniu 2014 r. umowę w sprawie powołania wielonarodowej brygady LITPOLUKRBRIG. Jednostka uzyskała gotowość bojową w 2016 r. i została powołana do prowadzenia działań pod auspicjami ONZ, UE i NATO.

Współpraca sektorów zbrojeniowych obydwu państw stwarza duże możliwości wzajemnej kooperacji. Na samym początku rosyjsko-ukraińskiego konfliktu, latem 2014 r., polska firma Lubawa dostarczyła na Ukrainę hełmy (z kevlaru) i kamizelki kuloodporne. Spółka Lubawa S.A. zawarła z ukraińską spółką skarbu państwa Ukroboronprom porozumienie o strategicznej współpracy⁵⁹. Z kolei polska firma WB Electronics podpisała we wrześniu 2015 r. z lotniczymi zakładami im. Antonowa na Ukrainie porozumienie o współpracy przy rozwoju taktycznych bezzałogowców na potrzeby Sił Zbrojnych Ukrainy. Z udziałem WB Electronics oraz ukraińskiej firmy CzeZaRa (Czernihów) na wyposażenie sił zbrojnych Ukrainy mogą trafić kompleksy zwiadowcze

56 *Polskie wsparcie dla reform na Ukrainie*, www.premier.gov.pl/wydarzenia/aktualnosci/polskie-wsparcie-dla-reform-na-ukrainie.html (dostęp: 13.04.2018).

57 W celu prawidłowego funkcjonowania interkonektora niezbędne będzie wybudowanie Tłoczni Strachocina, a także gazociągów: Hermanowice–Strachocina, Strachocina–Pogórska Wola, Pogórska Wola–Tworzeń i Tworóg–Tworzeń.

58 *Interkonektor Polska–Ukraina*, www.gaz-system.pl/nasze-inwestycje/integracja-z-europejski-systemem/interkonektor-polska-ukraina (dostęp: 13.04.2018).

59 Lubawa współpracuje z Ukroboronpromem, www.altair.com.pl/news/view?news_id=15267 (dostęp: 13.04.2018).

„Sokół”⁶⁰. Ukraina może również wykorzystać Polskie doświadczenie przy modernizacji niektórych typów posowieckiego uzbrojenia. Polska posiada doświadczenie w zakresie modernizacji czołgów T-72 do wersji PT-91 Twardy. Ukraina ma jeszcze dużo tych maszyn bojowych, mimo że podstawowy typ jej czołgów to T-64 i T-84. Ukraina podjęła decyzję o modernizacji samobieżnych dział przeciwlotniczych „Szyłka” (ZSU-23-4) na wzór polskiej modyfikacji posowieckiego sprzętu (Biała ZSU-23-4MP). Ponadto armia ukraińska potrzebuje nowoczesnych systemów dowodzenia, łączności i rozpoznania artyleryjskiego, które może dostarczyć polski przemysł zbrojeniowy. Przemysł lotniczy obydwu państw może wdrożyć program modernizacji helikopterów Mi-8/Mi-17 oraz zająć się produkcją polsko-ukraińskiego helikoptera wielozadaniowego. Ukraińska firma Motor-Sicz jest zainteresowana taką współpracą. Ponadto według strony ukraińskiej Polska może uczestniczyć w programie budowy zestawów raketowych Grim⁶¹. Za pozytywny przykład takiej współpracy może służyć doświadczenie firmy WB Group, która wspólnie z Ukroboronpromem produkuje systemy raketowe ZRN-01 „Stokrotka”⁶². 26 czerwca 2017 r. Ukrimasz (Ukroboronprom) podpisał porozumienie o zakupie urządzeń optycznych do wozów bojowych polskiej firmy PCO S.A. (Polska Grupa Zbrojeniowa)⁶³. Mimo dużych możliwości kooperacji w przemyśle zbrojeniowym potencjał ten nie jest w pełni wykorzystywany. Ukraińska marynarka wojenna po aneksji Krymu straciła znaczną część okrętów bojowych i jest na etapie odbudowy swojej komponenty morskiej. Posiadając stocznie i doświadczenia w budowie okrętów bojowych różnej klasy, Polska i Ukraina mogą nawiązać współpracę m.in. przy projektowaniu i budowie potrzebnych dla ukraińskiej marynarki niszczycieli min i okrętów desantowych.

60 W skład systemu wchodzi dwa typy samolotów bezałogowych – rozpoznawczy „Fly-Eye” oraz uderzeniowy „Warmate”, wyposażony w różne typy głowic. Całość ma zostać umieszczona na pojeździe terenowym Kozak-2M (Polsko-ukraiński system zwiadowczy może trafić na wyposażenie ukraińskiej armii, www.polukr.net/blog/2017/03/polsko-ukrainski-system-zwiadowczy-moze-trafic-na-wyposazenie-ukrainskiej-armii (dostęp: 13.04.2018).)

61 *Ukrains'ko-pol's'ke vijs'kovo-tehnične spivrobìtnictvo: vid deklaracij do dij*, file:///C:/Users/Admin/Desktop/Stosunki PL-UA/ UKRAÏNS'KO-POL'S'KE VÏJS'KOVO-TEHNIČNE SPÏVROBÏTNICTVO: VID DEKLARACIJ DO DÏJ.htm (dostęp: 13.04.2018).

62 *Oboronni pidpriëmstva ukraïni ta pol'si predstavili novij raketnij kompleks „MARGARITKA”*, <https://defence-ua.com/index.php/home-page/3389-oboronni-pidpriëmstva-ukrayiny-ta-polshchi-predstavyl-novyj-raketnyj-kompleks-marharytka> (dostęp: 13.04.2018).

63 *Pol'sa postačatime optiku dlâ potreb ZSU*, <https://defence-ua.com/index.php/home-page/3106-polshcha-postačatyme-optyku-dlya-potreb-zsu> (dostęp: 13.04.2018).

Polska może również odgrywać rolę pośrednika we współpracy wojskowej między NATO i Ukrainą w warunkach *de facto* rosyjsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego. Amerykańscy eksperci doradzają możliwość dostaw broni do Polski w ramach europejskiej inicjatywy powstrzymywania oraz przeprowadzenia wspólnych polsko-ukraińskich ćwiczeń wojskowych⁶⁴.

Poza współpracą w sektorze przemysłu obronnego Polska i Ukraina mają zbliżone interesy w kwestii bezpieczeństwa europejskiego. W obliczu rosyjskiej agresji na Ukrainę, obydwa państwa podobnie definiują Rosję jako zagrożenie dla bezpieczeństwa regionalnego. Polska konsekwentnie wspiera proces rozszerzenia NATO na wschód, proponując politykę otwartych drzwi dla nowych członków, w tym Ukrainy. Inicjowała zaproszenie Ukrainy na szczyt NATO do Warszawy w 2016 r., wspiera Kijów w procesie pogłębiania relacji z Sojuszem oraz pomaga w procesie dostosowania armii ukraińskiej do natowskich standardów. Przedstawiciel Polski wchodzi w skład międzynarodowej grupy doradczej ds. reformy sektora bezpieczeństwa i obrony działającej przy ministerstwie obrony Ukrainy. Ponadto w grudniu 2016 r. w Warszawie podpisano *Umowę ogólną między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą w sprawie wzajemnej współpracy w dziedzinie obronności*⁶⁵. Zawarcie tej umowy było wyrazem partnerstwa strategicznego oraz wyczyły 24 obszary współpracy. Mimo niechęci niektórych państw Sojuszu Północnoatlantyckiego Polska była inicjatorką udziału ukraińskiej jednostki w manewrach NATO Anakonda-2016. Polska Grupa Zadaniowa w ramach Wspólnej Międzynarodowej Grupy Szkoleniowej Ukraina (Joint Multinational Training Group-Ukraine) prowadzi szkolenia jednostek ukraińskich⁶⁶.

Współpraca lub wspólna produkcja broni, a także wspieranie przez Polskę procesu szkolenia i dostosowania armii ukraińskiej do standardów NATO wzmocni bezpieczeństwo obydwu państw w regionie Europy Środkowo-Wschodniej i pozwoli na rozbudowę partnerstwa strategicznego. Należy podkreślić, że w wymiarze wojskowym relacje polsko-ukraińskie odpowiadają randze strategicznego partnerstwa.

64 *Zbroń vid SŠA. Na šo spodivatisà Ukraini*, http://espreso.tv/article/2017/06/30/zbroya_dlya_ukrayiny_scho_skhvalyly_amerykanski_senatory (dostęp: 13.04.2018).

65 *Zacieśnienie współpracy obronnej z Ukrainą*, www.mon.gov.pl/aktualnosci/artikul/najnowsze/zaciesnienie-wspolpracy-obronnej-z-ukraina-d2016-12-02 (dostęp: 13.04.2018).

66 A. Romanowska, *Współpraca obronna Polski i Ukrainy. Stan obecny i perspektywy*, <https://warsawinstitute.org/pl/wspolpraca-obronna-polski-i-ukrainy-stan-obecny-i-perspektywy/> (dostęp: 13.04.2018); M. Żyła, *Polsko-ukraińska współpraca wojskowa w polityce bezpieczeństwa Polski*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2016.

Wymiar społeczno-kulturowy

Dyplomacja publiczna zajmuje się wpływem postaw społecznych na kształtowanie i realizację polityki zagranicznej państwa. Złożoność polsko-ukraińskich relacji sąsiedzkich powoduje, że dyplomacja publiczna odgrywa w nich bardzo ważną rolę. Stosunek Polaków do Ukraińców stale się zmieniał. Negatywny wpływ stereotypowego postrzegania Ukraińców i zaszłości historycznych stopniowo ulegał zmianie pod wpływem rewolucji pomarańczowej, wspólnej organizacji Euro 2012, rewolucji godności oraz aktywnej działalności polskich i ukraińskich organizacji społecznych (patrz tabela 2).

Tabela 2. Stosunek Polaków do Ukraińców w latach 1993–2017

Stosunek – sympatie (rok / %)									
1993	1997	2002	2004	2006	2008	2014	2015	2016	2017
12	15	22	29	24	34	34	36	27	36
Stosunek – niechętny (rok / %)									
65	60	48	34	42	31	33	32	34	32

Źródło: Stosunek do innych narodów, CBOS. Komunikat z badań, nr 53/2016 i nr 21/2017.

W trakcie rewolucji godności 63% Polaków poparło protestujących na Majdanie oraz zmianę władzy na Ukrainie⁶⁷. Przeciwko rosyjskiej aneksji Krymu opowiedziało się 65% respondentów. Zdecydowana większość Polaków (78%) poparła politykę presji dyplomatycznej wobec Rosji, udzielenie pomocy finansowej Ukrainie (70%), wprowadzenie sankcji gospodarczych wobec Rosji (60%), udzielenie pomocy militarnej (40% – za, 47% – przeciwko)⁶⁸. W 2016 r. sympatią Ukraińców darzyło 27% badanych, 33% było obojętnych i negatywny stosunek prezentowało 34% (patrz tabela 2). Pogorszenie wizerunku Ukraińców w Polsce było skutkiem powrotu do narracji historycznej. W Polsce krytycznie podchodzono do kwestii gloryfikacji na Ukrainie OUN–UPA, oskarżanych o zbrodnie wobec polskiej ludności cywilnej w okresie II wojny światowej. Zdaniem 27% badanych pojawienie się na ekranach polskich kin filmu *Wołyń* negatywnie wpłynęło na stosunki polsko-ukraińskie (29% uważało, że nie wpłynęło, 4% – wpłynęło pozytywnie, 40% – nie miało zdania na ten temat)⁶⁹. Narracja historyczna i premiera filmu *Wołyń* jedynie na krótko zachwiały dynamiką sympatii, ponieważ już

67 *Stosunek do protestów na Ukrainie*, Komunikat z badań CBOS, 2014, nr 21, s. 1 i nast.

68 *Polacy o sytuacji na Ukrainie w czasie krymskiego kryzysu*, CBOS, 2014, nr 35, s. 2–5.

69 *Czy film „Wołyń” doprowadzi do poprawy stosunków polsko-ukraińskich?*, www.new-sweek.pl/polska/film-wozyn-i-stosunki-z-ukraina,artykuly,398380,1.html.

na początku 2017 r. w kolejnym sondażu odnotowano w kontekście stosunku do Ukraińców następujące wyniki: pozytywny stosunek – 36% badanych, obojętny – 26% i niechętny – 32% respondentów⁷⁰.

Stosunek Ukraińców do Polaków w dużym stopniu determinują wyniki transformacji systemowej w Polsce, dające podstawy do stabilnego funkcjonowania systemu politycznego i ekonomicznego państwa polskiego, wspierającego europejskie dążenia Ukrainy. Badania Research & Branding Group wykazały, że w latach 2012 i 2017 najczęściej Ukraińców postrzegało Polskę przez pryzmat sąsiedztwa (35–36%), odpowiednio 35% i 28% jako państwo przyjazne Ukrainie, odpowiednio 11% i 13% określiło relacje mianem partnerstwa strategicznego, natomiast dla 10% badanych stosunki z Polską należy określić jako braterskie⁷¹. Kolejny sondaż przeprowadzony przez Grupę Socjologów „Ranking” na przełomie kwietnia i maja 2017 r. wykazał, że Ukraińcy darzą największą sympatią Polskę i Białoruś. Ponad 58% badanych zaprezentowało pozytywny stosunek do zachodniego sąsiada, a negatywny zaledwie 4% respondentów⁷². Polskę jako państwo przyjazne dla Ukraińców wskazało 81% badanych⁷³. Badania prowadzone przez Instytut Spraw Publicznych w 2013 r. wykazały, że ponad 52% respondentów na Ukrainie uznało stosunki z Polską za priorytetowe, natomiast ponad 33% wskazało na ważność tego kierunku ukraińskiej polityki zagranicznej. Z kolei w Polsce jedynie 25,7% respondentów uznało stosunki z Ukrainą za priorytetowe, natomiast 60% nadało im rangę ważnych⁷⁴.

Współpraca organizacji pozarządowych obydwu państw stanowi ważny element wzajemnych relacji i dialogu polsko-ukraińskiego. Upadek komunizmu sprzyjał wybudowaniu w latach 90. sieci wzajemnych powiązań między organizacjami trzeciego sektora. Nawiązaniu współpracy w ramach kształtujących się struktur społeczeństwa obywatelskiego sprzyjała działalność: Fundacji Edukacji dla Demokracji, Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka,

70 *Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS, 2017, nr 21, s. 2 i nast.

71 *Bil'sist' ukraïnciv vvažaût', šo v istoriï Ukraïni ta Pol'si „bulo vsâke”*, https://dt.ua/UKRAINE/bilshist-ukrayinciv-vvazhayut-scho-v-istoriyi-ukrayini-ta-polschi-bulo-vsyake-244750_.html (dostęp: 13.04.2018).

72 *Pol'sa ta Bilorus' lidirui't' u simpatiâh ukraïnciv do riznih kraïn*, <http://ua.interfax.com.ua/news/general/427276.html> (dostęp: 13.04.2018).

73 T. Stryjek, J. Konieczna-Salamatin, K. Zacharuk, *Ukraińcy o historii, kulturze i stosunkach polsko-ukraińskich*, Narodowe Centrum Kultury–Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2017.

74 J. Fomin, J. Konieczna-Salamatin, J. Kucharczyk, Ł. Wenerski, *Polska–Ukraina, Polacy–Ukraińcy. Spojrzanie przez granicę*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2013, s. 65.

Fundacji Ośrodka KARTA, Fundacji Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej, Instytutu na rzecz Demokracji w Europie Wschodniej (IDEE), Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej, Kolegium Europy Wschodniej (Wrocław), Centrum Kompetencji Wschodnich (Lublin) oraz różnego rodzaju domy pojednania i spotkań. Współpracę polskich i ukraińskich organizacji pozarządowych wspierały m.in. Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, Fundacja Edukacji dla Demokracji, Inicjatywa Współpracy Polsko-Amerykańsko-Ukraińskiej (PAUCI), powołana przez polski rząd Fundacja „Wiedzieć Jak”, Fundacja im. Stefana Batorego oraz Fundacja „Odrodzenie” (Ukraina)⁷⁵.

Organizacje pozarządowe w znaczącym stopniu przyczyniły się do rozwoju stosunków bilateralnych oraz sprzyjały budowaniu mocnych fundamentów współpracy polsko-ukraińskiej na płaszczyźnie społecznej, przekazując dobre praktyki w zakresie funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego i samorządności. Pogorszenie stosunków polsko-ukraińskich w ostatnich latach zaniepokoiło wielu działaczy i organizacje trzeciego sektora. W apelu około 30 organizacji z Polski i Ukrainy nawoływało do europejskiej praktyki dialogu i pojednania. Ponadto podkreślano, że „Obie strony łączyło takie same postrzeganie demokracji, a Polska dla Ukraińców była swojego rodzaju oknem na Europę, przez które przychodziły wzory aktywności obywatelskiej. [...] Gry polityczne wykorzystujące kwestie historyczne mogą całkowicie zniszczyć osiągnięcia ostatnich lat na drodze wzajemnego pogodzenia naszych społeczeństw. [...] Należy dążyć do stworzenia polsko-ukraińskiej platformy pozarządowej, która by tworzyła społeczny program dla budowy wspólnej przyszłości naszych społeczeństw”⁷⁶.

Ważną rolę we wzajemnych relacjach odgrywają także Kościół rzymskokatolicki i Ukraińska Cerkiew Greckokatolicka. Proces pojednania i porozumienia rozpoczął się m.in. z inicjatywy Jana Pawła II w latach 1987–1988. Kilkakrotnie hierarchowie obydwu kościołów wzywali do przebaczenia wzajemnych krzywd. W 2003 r. biskupi Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej w liście pasterskim zaapelowali po raz kolejny o pojednanie, natomiast rok później z inicjatywy kardynała Lubomyra Huzara odbyła się „Pielgrzymka

75 Szerzej zob. G. Czubek i in., *Polska-Ukraina. Współpraca organizacji pozarządowych*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2003; K. Zaremba, O. Chrebor, *Rola polskich organizacji pozarządowych w stosunkach z Ukrainą*, w: M.S. Wolański, Ł. Leszczenko (red.), *Ze studiów polsko-ukraińskich*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008, s. 359–372.

76 *Organizacje pozarządowe z Polski i Ukrainy apelują do społeczeństw o pojednanie*, <http://dzieje.pl/aktualnosci/organizacje-pozarządowe-z-polski-i-ukrainy-apeluja-do-społeczeństw-o-pojednanie> (dostęp: 13.04.2018).

Miłości i Pojednania” młodych ludzi z obydwu państw do sanktuarium Maryjnego w Zarwanicy na Ukrainie. Z kolei w sierpniu 2004 r., w uroczystość Matki Bożej Częstochowskiej, kilkuset Ukraińców z kardynałem Huzarem na czele przyjechało na Jasną Górę, aby modlić się z Polakami o pojednanie. Kontynuacją procesu było spotkanie w Warszawie (19 czerwca 2005 r.), kiedy w trakcie mszy świętej doszło do symbolicznego aktu pojednania, podczas którego abp Józef Michalik i kardynał Huzar odmówili modlitwę pojednania. Z kolei w 2013 r. zwierzchnicy Kościołów rzymskokatolickiego i greckokatolickiego podpisali polsko-ukraińską deklarację pojednania⁷⁷. Zważywszy na trudne zaszłości historyczne we wzajemnych relacjach Kościoły rzymskokatolicki i greckokatolicki powinny stanowić siłę napędzającą proces polsko-ukraińskiego pojednania.

Polskie władze od lat wspierają wymianę akademicką i młodzieżową. Strona polska zaproponowała powołanie Polsko-Ukraińskiej Rady Wymiany Młodzieży. Stanem na 2015 r. studenci z Ukrainy stanowili prawie połowę obcokrajowców studiujących na polskich uczelniach (15 tys.). Rok później liczba studentów-obcokrajowców wynosiła już niespełna 60 tys., w tym 53% tej wielkości przypadało na żaków z Ukrainy. W roku akademickim 2014/2015 rząd Polski przyznał osobom z Ukrainy 381 stypendiów dla studentów i 50 stypendiów dla doktorantów. Polska otworzyła swój rynek pracy dla Ukraińców, których liczba w latach 2014–2016 wzrosła z 450 tys. do 1263 tys. pracowników⁷⁸. Doświadczenie ukraińskich pracowników w Polsce będzie służyło nie tylko rozwojowi zawodowemu i poprawieniu sytuacji materialnej, ale również będzie sprzyjało wzajemnemu poznaniu i porozumieniu.

Istotną rolę we wzajemnych relacjach odgrywa ruch turystyczny. Według danych Urzędu Statystycznego Ukrainy w 2013 r. Polska zajmowała pierwsze miejsce pod względem kierunku wyjazdów zagranicznych obywateli ukraińskich, wyprzedzała m.in. Rosję. Odwiedziło ją wówczas prawie 7 mln osób, do Ukrainy przyjechało 1,3 mln Polaków⁷⁹. Dane Ministerstwa Sportu i Turystyki RP za 2016 r. mówią o 1,2 mln turystów z Ukrainy przypadają-

77 30-lat kościelnego dialogu polsko-ukraińskiego, „Misyjne Drogi”, <http://misyjne.pl/30-lat-koscielnego-dialogu-polsko-ukrainskiego> (dostęp: 13.04.2018).

78 T. Szyszlak, *Imigranci z Ukrainy – wyzwanie dla polskiego systemu bezpieczeństwa narodowego*, w: M. Lubicz Miszewski (red.), *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo narodowe*, Wydawnictwo Akademii Wojsk Lądowych im. generała Tadeusza Kościuszki, Wrocław 2017, s. 48.

79 O. Pis'mennij, *Analiz rinku miżnarodnogo turizmu v Ukraini*, „Ekonomičnij Analiz” 2014, nr 1, s. 144–153.

cych na ogólną liczbę 11 mln Ukraińców odwiedzających Polskę⁸⁰. W Polsce wzrasta zainteresowanie wypoczynkiem i turystyką na Ukrainie. Liczba odwiedzających Ukrainę Polaków w 2016 r. oscylowała w granicach 1,2 mln osób⁸¹.

Dyplomacja kulturalna jako wymiana kulturalna między narodami sprzyja wzajemnemu poznaniu i zrozumieniu, stanowi więc ważny element relacji polsko-ukraińskich. Praktycznym wymiarem tej działalności państw jest funkcjonowanie Instytutu Polskiego w Kijowie oraz Centrum Kultury i Informacji przy Ambasadzie Ukrainy w Warszawie. Instytut Polski w Kijowie organizuje wiele cyklicznych imprez i wydarzeń, które służą nie tylko propagowaniu polskiej kultury na Ukrainie, lecz także zbliżeniu twórców z obydwu państw. Należy zwrócić uwagę na realizowane przez placówkę długoterminowe projekty, takie jak „Demokracja przez kulturę” albo „W kierunku Unii Europejskiej. Konsolidacja pomocy publicznej dla europejskiego wyboru Ukrainy. Z doświadczeń polskiego społeczeństwa”⁸². Ważną rolę integrującą Ukraińców w Polsce oraz propagującą ukraińską kulturę spełnia Ukraiński Dom w Warszawie prowadzony przez Fundację „Nasz Wybór”.

Popularnością w Polsce cieszą się „Dni Ukrainy” organizowane w różnych regionach kraju. We współpracy i w wymianie kulturalnej aktywnie uczestniczą mniejszości narodowe obydwu państw. Należy nadmienić m.in. festiwale „Ukraina Viva” (Wrocław) bądź „Ukraina w Centrum Lublina”, a także podobne festiwale kultury ukraińskiej m.in. w Poznaniu, Rzeszowie, Bydgoszczy. Festiwale kultury polskiej odbywają się m.in. w Kijowie, Żytomierzu, Winnicy, Berdyczowie, Truskawcu. Regularnie są organizowane Dni Polskiej Kultury „Tęcza Polesia”. Ważnym elementem wzajemnych relacji oraz dyplomacji kulturalnej są występy mniejszości polskiej na Ukrainie oraz ukraińskiej w Polsce. Stosunek państw do zaspokojenia podstawowych potrzeb kulturalno-oświatowych mniejszości jest ważnym wskaźnikiem nie tylko wdrożenia demokratycznych standardów, lecz także pokazuje wzajemną wrażliwość państw. Mimo formalnego wprowadzenia europejskich standardów ochrony mniejszości narodowych w obydwu państwach istnieje wiele nierozwiązanych problemów (przewyciężenie skutków akcji „Wisła”, zwrot budynków sakralnych Kościołowi rzymskokatolickiemu, funkcjonowanie systemu szkolnictwa mniejszościowego).

80 Ulotka statystyczna „Turystyka w Polsce 2016”, file:///C:/Users/Admin/Downloads/Turystyka_w_Polsce_2016%20(2).pdf (dostęp: 13.04.2018).

81 Dane Państwowej Straży Granicznej Ukrainy.

82 A. Woroniecka, *Białoruś, Ukraina i Rosja w polskiej dyplomacji kulturalnej: wybrane zagadnienia*, „Wschodnioznawstwo” 2011, vol. 5, s. 131–132.

Podsumowanie

Kształtowanie partnerstwa strategicznego między Polską a Ukrainą w ciągu ostatnich dwóch lat napotyka poważne trudności w wyniku nierozwiązalnych problemów historycznych oraz niezakończonego procesu pojednania. Wzmocnieniu i rozwojowi partnerstwa strategicznego przeszkadza nadmierne eksponowanie polityki historycznej zarówno po stronie ukraińskiej, jak i polskiej. Instrumentalne traktowanie historii sprzyja resentymentom nacjonalistycznym na Ukrainie i endeckim w Polsce. Historia powinna być elementem pamięci, natomiast nie może przeszkadzać w budowaniu współczesnych relacji. Wzajemna wrażliwość historyczna oraz zaangażowanie dyplomacji publicznej pozwolą przezwyciężyć trudny okres we wzajemnych relacjach.

Mimo kryzysu w stosunkach polsko-ukraińskich w wymiarze formalnym udało się zachować i potwierdzić poziom relacji strategicznych. Polska w dalszym ciągu popiera proces integracji Ukrainy z UE i NATO, nie zważając na istotne różnice w postrzeganiu historii. W wymiarze materialnym jest jeszcze wiele do zrobienia w zakresie zwiększenia inwestycji, wymiany handlowej, unifikacji i połączenia systemów przesyłowych. Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy wymaga także rozbudowania i usprawnienia infrastruktury przejść granicznych. Należy odnotować pozytywną dynamikę wymiany handlowej, solidarność energetyczną i dobrze zapowiadającą współpracę sektorów obrony i bezpieczeństwa. Mimo pewnych zawirowań we wzajemnych relacjach dobrze prezentuje się współpraca w wymiarze społeczno-kulturowym. Wystawiony na próbę proces pojednania jest kontynuowany m.in. dzięki staraniom Kościołów rzymskokatolickiego i greckokatolickiego. Bardzo dużym kapitałem stosunków bilateralnych jest sieć współpracujących ze sobą organizacji pozarządowych.

Polsko-ukraińskie partnerstwo strategiczne nie może być zakładnikiem systemu oligarchicznego na Ukrainie oraz wojny polsko-polskiej, wymaga opracowania koncepcji działań na rzecz jego wzmocnienia i rozwoju. Do niedawna to strona polska była siłą napędową partnerstwa strategicznego, natomiast nadszedł czas na większe zaangażowanie się strony ukraińskiej. Realne partnerstwo strategiczne jest możliwe przy zbudowaniu gruntownych podstaw materialnych. Nie da się prowadzić aktywnej polityki wschodniej, w tym wobec Ukrainy, bez wyasygnowania odpowiednich środków i zaoferowania atrakcyjnych projektów pomocowych, w tym z wykorzystaniem środków unijnych.

Rozwojowi polsko-ukraińskiego partnerstwa strategicznego może służyć odwołanie się do tradycji unii lubelskiej, która rozciągała się także na znaczną

część ziem ruskich (ukraińskich). Model nieformalnej unii trojga narodów może stanowić ważny element wschodniego wymiaru UE oraz stosunków międzynarodowych w Europie Wschodniej.

Bibliografia

- „Z Banderą do Europy nie wejdziecie”. Ostra reakcja Ukrainy na słowa Waszczykowskiego, www.polskatimes.pl/fakty/polityka/a/z-bandera-do-europy-nie-wejdziecie-ostra-reakcja-ukrainy-na-slowa-waszczykowskiego,12249999.
- 30-lat kościelnego dialogu polsko-ukraińskiego, „Misyjne Drogi”, <http://misyjne.pl/30-lat-koscielnego-dialogu-polsko-ukrainskiego>.
- Andrzej Duda w Kijowie z okazji 25. rocznicy niepodległości Ukrainy, www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,101,prezydent-na-uroczystosciach-z-okazji-25-rocznicy-uchwalenia-aktu-niepodleglosci-ukrainy.html.
- Baluk W., *Wybory parlamentarne i przetargi koalicyjne na Ukrainie w 2014 roku*, „Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne” 2015, vol. 2, nr 1.
- Bałon K., *Co to jest partnerstwo strategiczne?*, „Biuletyn. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych” 2001, nr 34, www.pism.pl/files/?id_plik=281.
- Bieliszczuk B. i in., *Energia i obronność w regionie nordycko-baltyckim*, Raport PISM, Warszawa 2018.
- Bil'sist' ukraïnciv vvažaût', šo v istoriï Ukraïni ta Pol'si „bulo vsâke”, https://dt.ua/UKRAINE/bilshist-ukrayinciv-vvazhayut-scho-v-istoriyi-ukrayini-ta-polschi-bulo-vsyake-244750_.html.
- Bojanowicz R., *Polsko-ukraiński sojusz energetyczny: co stoi na drodze?*, <http://biznesalert.pl/bojanowicz-polsko-ukrainski-sojusz-energetyczny-stoi-drodze>.
- Buglaj N., *Pol's 'ko-ukraïns'ki istoriïni vzaëmni (1999–2005)*, „Naukovij Visnik MNU imeni V.O. Suhomlins'kogo. Īstorïïni nauki” 2016, nr 1.
- Coraz więcej PGNiG na Ukrainie. „Pomoc równie ważną jak dostawy broni”, www.energetyka24.com/coraz-wiecej-pgnig-na-ukrainie-pomoc-rownie-wazna-jak-dostawy-bronikomentarz.
- Čorna N., *Ukraïns 'ko-pol's 'ke ekonomïčne spivrobotnictvo*, „Zovnišnâ Torgivlâ: Ekonomika, Finansy, Pravo” 2016, nr 2.
- Czubek G. i in., *Polska-Ukraina. Współpraca organizacji pozarządowych*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2003,
- Czy film „Wołyń” doprowadzi do poprawy stosunków polsko-ukraińskich?*, www.newsweek.pl/polska/film-wozyn-i-stosunki-z-ukraina,artykuly,398380,1.html.
- Drzewicki A., *Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 17.
- Eksport na Ukrainę w rozkwicie?*, www.egospodarka.pl/art/galeria/144131,Eksport-na-Ukraine-w-rozkwicie,2,39,1.html.
- Fomin J., Konieczna-Salamatin J., Kucharczyk J., Wenerski Ł., *Polska–Ukraina, Polacy–Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2013.
- Gazociąg – tak, ale bez szkody dla sąsiadów, „Rzeczpospolita”, 22 VII 2000.
- Gazprom zaczyna wojnę z Ukrainą po przegranej w arbitrażu o dostawy gazu. Ukrainie pomaga tylko PGNiG*, <http://wyborcza.pl/7,155287,23093289,pgnig-wysyla-w-trybie-pilnym-gaz-na-ukraine.html>.

- Gerasimčuk V.G., *Strategične partnerstvo: principi, instrumentarij, efektivnist'*, „Ekonomičnij Visnik NTUU «KPII»”, <http://economy.kpi.ua/uk/node/616>.
- Hałagida I., *Ukraińskie straty osobowe w dystrykcie lubelskim (październik 1939 – lipiec 1944) – wstępna analiza materiału statystycznego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 1 (29).
- Hurak I., *Relacje Polski i Ukrainy 2010–2015. Ukraiński punkt widzenia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 2.
- Informator ekonomiczny Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP*, www.informatorekonomiczny.msz.gov.pl/pl/europa/ukraina.
- Interkonektor Polska–Ukraina*, www.gaz-system.pl/nasze-inwestycje/integracja-z-europejski-systemem/interkonektor-polska-ukraina.
- Jan Parys (szef gabinetu politycznego MSZ) – o polityce wschodniej (Klub Ronina), http://fakty.interia.pl/swiat/news-wazny-urzednik-msz-istnienie-ukrainy-nie-jest-niezbedne-dla-Id,2475645#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=firefox.
- Kaczyński do Ukraińców: *Z Banderą do Europy nie wejdziecie*, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114871,21345537,kaczyński-o-wejsciu-ukrainy-do-ue-z-bandera-do-europy-nie.html>.
- Kardaś S., Iwański T., *Od wasalizacji do emancypacji. Rewizja modelu ukraińsko-rosyjskiej współpracy gazowej*, Komentarz OSW, 07.03.2018.
- Khodzhaian A., *Strategic Partnership as a Form of Innerstate Cooperation*, „Naukovij Visnik Polissá” 2017, nr 3 (11).
- Kuźniar R., *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2008.
- Lubawa współpracuje z Ukroboronpromem*, www.altair.com.pl/news/view?news_id=15267.
- Negocjacje Prezydentów Ukrainy i Polski w Charkowie*, poland.mfa.gov.ua/pl/press-center/news/61878-u-kharkovi-vidbulisya-peregovori-prezident-ukrajini-petro-poroshenko-ta-prezidenta-respubliki-polyshha-andzheja-dudi.
- Oboronni pidpriemstva ukraïni ta pol'si predstavili novij raketnij kompleks „MARGARITKA”*, <https://defence-ua.com/index.php/home-page/3389-oboronni-pidpryemstva-ukrayiny-ta-polshchi-predstavyl-novyy-raketnyy-kompleks-marharytka>.
- Organizacje pozarządowe z Polski i Ukrainy apelują do społeczeństw o pojednanie*, <http://dzieje.pl/aktualnosci/organizacje-pozarządowe-z-polski-i-ukrainy-apelują-do-społeczeństw-o-pojednanie>.
- Osińska L., *Polskie a ukraińskie pojmowanie partnerstwa strategicznego pomiędzy Warszawą a Kijowem*, „Dialogi Polityczne” 2007, nr 8.
- Pančenko Ū., *Vijna navkolo mogil: šo zavažaë Kiëvu v dialozi z Varšavoù*, www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/20/7073869.
- Parahons'kij B., Ávors'ka G., *Strategične partnerstvo Ukraïni. Analitična zapiska*, <http://www.niss.gov.ua/articles/600>.
- Pis'mennij O., *Analiz rinku mižnarodnogo turizmu v Ukraïni*, „Ekonomičnij Analiz” 2014, nr 1.
- Pol'sa postačatime optiku dlâ potreb ZSU*, <https://defence-ua.com/index.php/home-page/3106-polshcha-postachatyme-optyku-dlya-potreb-zsu>.
- Pol'sa ta Bilorus' lidiruût' u simpatiah ukraïnciv do riznih kraïn*, <http://ua.interfax.com.ua/news/general/427276.html>.
- Polacy o sytuacji na Ukrainie w czasie krymskiego kryzysu*, CBOS, nr 35/2014.
- Polityka zagraniczna*, www.saryusz-wolski.pl/pl/themes/theme/53/Polityka-Zagraniczna.
- Polskie wsparcie dla reform na Ukrainie*, www.premier.gov.pl/wydarzenia/aktualnosci/polskie-wsparcie-dla-reform-na-ukrainie.html.

- Polsko-ukraiński system zwiadowczy może trafić na wyposażenie ukraińskiej armii*, www.polukr.net/blog/2017/03/polsko-ukrainiski-system-zwiadowczy-moze-trafic-na-wyposazenie-ukrainskiej-armii.
- Prezydent Duda o ukraińskich politykach, którzy mają antypolskie poglądy: Nie powinni zajmować ważnych miejsc*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/561988,prezydent-oczekuje-od-wladz-ukrainy-ze-nie-bedzie-miejsca-w-polityce-dla-ludzi-o-pogladach-antypolskich.html>.
- Przewodnictwo Polski w Radzie Unii Europejskiej. Raport końcowy z przygotowania i sprawowania prezydencji*, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/prezydencja/Raport_koncowy.pdf.
- Romanowska A., *Współpraca obronna Polski i Ukrainy. Stan obecny i perspektywy*, <https://warsawinstitute.org/pl/wspolpraca-obronna-polski-i-ukrainy-stan-obecny-i-perspektywy>.
- Rozbicka R., *Stosunki polsko-ukraińskie w publikacjach prasowych „Gazety Wyborczej” i „Rzeczpospolitej” w latach 1993–2005. Ukraińska droga do NATO*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, nr 2.
- Rybak A., *Ustawy dekomunizacyjne na Ukrainie*, „Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne” 2016, nr 2.
- Staszewski W., *Komitet Konsultacyjny Prezydentów Polski i Ukrainy*, „Studia i Materiały CBW UW” 2000, nr 84.
- Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS, 2017, nr 21.
- Stosunek do protestów na Ukrainie*, Komunikat z badań CBOS, 2014, nr 21.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007, www.msz.gov.pl/resource/7d18e04d-8f23-4128-84b9-4f426346a112.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polski*, Warszawa 2014, www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf.
- Strategiâ nacional'noi bezpeki Ukraini vid 6 travnâ 2015 r.*, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran14#n14>.
- Strategični partneri Ukraini: deklaracij ta realii*, „Nacional'na Bezpeka i Oborona” 2000, nr 12.
- Stryjek T., Konieczna-Salamatin J., Zacharuk K., *Ukraińcy o historii, kulturze i stosunkach polsko-ukraińskich*, Narodowe Centrum Kultury–Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2017.
- Szyszlak T., *Imigranci z Ukrainy – wyzwanie dla polskiego systemu bezpieczeństwa narodowego*, w: M. Lubicz Miszewski (red.), *Emigracja obywateli Ukrainy do Polski po 2013 roku i jej wpływ na bezpieczeństwo narodowe*, Wydawnictwo Akademii Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki, Wrocław 2017.
- Tomenko M., *Ukraińs'ka perspektiva: istoriko-politologični pidstavi sučasnoi političnoi ctra-tegiï*, Kiïv 1995.
- Ukraina. Przewodnik po rynku*, Ambasada RP w Kijowie, Kijów 2016.
- Ukraina blokuje prace IPN na jej terytorium*, www.polskieradio.pl/130/5925/Artykul/1780251,Ukraina-blokuje-prace-IPN-na-jej-terytorium.
- Ukraińs'ko-pol's'ke vijs'kovo-tehnične spivrobotnictvo: vid deklaracij do dij*, [file:///C:/Users/Admin/Desktop/Stosunki PL-UA/UKRAIŃS'KO-POL'S'KE VIJS'KOVO-TEHNIČNE SPIVROBITNICTVO: VID DEKLARACIJ DO DIJ.htm](file:///C:/Users/Admin/Desktop/Stosunki%20PL-UA/UKRAIŃS'KO-POL'S'KE%20VIJS'KOVO-TEHNIČNE%20SPIVROBITNICTVO:VID%20DEKLARACIJ%20DO%20DIJ.htm).
- Ulotka statystyczna „Turystyka w Polsce 2016”, [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Turystyka_w_Polsce_2016%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Turystyka_w_Polsce_2016%20(2).pdf).
- Węgiel z Polski na Ukrainę*, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/kraj/wegiel-z-polski-na-ukraine/fpflnp>.

- Woroniecka A., *Białoruś, Ukraina i Rosja w polskiej dyplomacji kulturalnej: wybrane zagadnienia*, „Wschodnioznawstwo” 2011, vol. 5.
- Wspólna Deklaracja Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i Prezydenta Ukrainy przyjęta w Kijowie, 24 sierpnia 2016 r. w dniu obchodów 25. rocznicy Niepodległości Ukrainy*, www.polskieradio.pl/3c6b6793-1f61-46f4-90fd-f50673759457.file.
- Wymiana handlowa obwodów Ukrainy z Polską w 2016 r.*, <https://ukraine.trade.gov.pl/pl/ukraina/wymiana-handlowa/232101,wymiana-handlowa-obwodow-ukrainy-z-polska-w-2016-r.html>.
- Zacieśnienie współpracy obronnej z Ukrainą*, www.mon.gov.pl/aktualnosci/artukul/najnowsze/zaciesnienie-wspolpracy-obronnej-z-ukraina-d2016-12-02.
- Zajączkowski M., *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział–Instytut Studiów Politycznych PAN, Lublin–Warszawa 2015.
- Zakon Ukraïni pro zasadi vnutrišn 'oï i zovnišn 'oï politiki*, „Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni” 2010, nr 40.
- Zapowiadana polityka zagraniczna Morawieckiego*, www.tvn24.pl/polska-i-swiat,33,m/polska-i-swiat-polityka-zagraniczna-w-expose-premiera-morawieckiego,798131.html.
- Zaremba K., Chrebor O., *Rola polskich organizacji pozarządowych w stosunkach z Ukrainą*, w: M.S. Wolański, Ł. Leszczenko (red.), *Ze studiów polsko-ukraińskich*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008.
- Zbroã vid SŠA. Na šo spodivatisã Ukraïni*, http://espreso.tv/article/2017/06/30/zbroya_dlya_ukrayiny_scho_skhvalyly_amerykanski_senatory.
- Żyła M., *Polsko-ukraińska współpraca wojskowa w polityce bezpieczeństwa Polski*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2016.